

מאת: תומאש ליסאק

על הרעלה בקומפוט

במבוא לאלבום קומיקס פולני-ישראלי בשם "קומפוט", שהופק בשנת 2008 ע"י מכון אדם מיצקייביץ', במסגרת שנת פולין בישראל, כתוב: "רצינו להתנתק מכל הסטריאוטיפים המוכרים (...). בתחילה עסקנו בנייתו סטריאוטיפים הנפוצים בשני הצדדים. הסדנאות שנערכו בפולין ובישראל ושהן השתתפו יוצרי חוברת זו, הוקדשו לשבירתם של סטריאוטיפים אלו". למרות האבחון של סלאבוי ז'יז'יק שיחסיים חברתיים לא קיימים, מכיוון שהם מוסתרים ע"י ספירה של הדמיון, יש לי הרושם שמחברי הסיפורים הכלולים ב"קומפוט" האמינו יותר מדי בכוח המטהר של חשיפת הסטריאוטיפים. ולכן מקריאת הספר נובע שהסיפורים (חוץ מיוצאי דופן פה ושם) הם איור של נרציה על דעות קדומות אנטי-יהודיות, שנתחו בקפידה ע"י יואנה טוקארסקה-באקיר ב"אגדות על דם". בנוסף, המטמורפוזות המצוירות בחלק מהסיפורים, מרמזות על האב-טיפוס הספרותי שלהם: סיפור של פרנץ קפקא בשם "הגלגול", שבו הגיבור נהפך לחרק.

אתחיל מהטקסטים שעוסקים בדעות קדומות הקשורות לפחדים. דניאל גולדשטיין, ב"היהודים הרסו את חייו", מדבר על הפחד שטמון באנטישמיות הפולנית: יהדות מוסתרת מהווה איום שיש לאבחן ולהכריז עליו בפומבי, לטובת העם. לפולני צעיר נודע במקרה שהוא בעל שורשים יהודיים (אך למה הוא משתמש לשם כך בספר הפיקטיבי "אצולת פולין 1800-1900" מאת יוסף ג'אנקויה? – אולי זהו רמז לרשימת האצולה המזויפת מאת נקאנדה-טרפקה, או שיקוף של דעה קדומה ידועה לכל שהיהודים הסתננו לשלטונות?). גילוי הזהות מלווה בשינוי פיזי שלו לערפד יהודי וברצח ילד לשם אפיית מצה. לאחר המשפט וגזר הדין, הזהות היהודית נעלמת, אך יתר האסירים בכלא אינם מאמינים שאין לו שורשים יהודים והם בטוחים שמעשים חשובים יותר מהצהרות על זהות.

קז'ישטוף אוסטורובסקי ("בטן מלאה") מבטא את שילוב הזהויות בצורה בוטה יותר. הגיבור שלו מגלה בבטנו יצורים יהודים מוזרים שמעבירים אותו לישראל. שם הוא פוגש שכן, שמשכנע תיירים לגלות את שורשיהם היהודים ולעלות לישראל. במציאות הישראלית מופיע שדון של האנטישמיות הפולנית (מחופש למחבל מתאבד פלשתיני). הגיבור בולע אותו כדי להסתירו מפני חיילים שמפטרלים על הגבול. קומיקס זה מדבר על נושא הזהות בצורה אחרת: היהדות היא "חיים פנימיים" של הפולנים.

לוקאש מיישקובסקי משתמש במוטיב של מטמורפוזה, משולבת בהחלפת תפקידים, בצורה מוצלחת יותר. "ג'י'ומנג'יי" הוא מסע דרך ההיסטוריה של היהודים במאה ה-20, בזכות משחק-קופסה שמעביר את זוג הגיבורים לגטו לקראת חיסולו (את הידע על הנסיבות ההיסטוריות הגבר רכש בערוצי פוסט-זכרון: "מסדרות מלחמה אולי. בניס יודעים דברים כאלה. הם היו חיילי אס-אס, ובחדר ראיתי מעילים עם רצועות עם סמל יהודי על השרוול. זאת אומרת שזה היה איזה גטו..."), לאניה שמפליגה לארץ ישראל, לעיצומם של הקרבות עם הערבים, ולבסוף ליישובים יהודיים שמהם מגרשים מתנחלים בכוח. אחד היהודים שהם הכירו מקבל דרכון פולני, אך איננו מתכוון להתיישב בפולין (פה מופיע סמל גרפי של הגלות, שמסמן את יהודי התפוצות). מיישקובסקי מראה קשיים הקשורים לזהות. למזלם, הגיבורים שמבקרים בעולם היהודי, יכולים לברוח ממנו ע"י זריקת הקוביות.

יעקב שצ'ינסני ("מיש-מש") משתמש בקונבנציה של מדע בדיוני. שני חברים שהתנתקו עקב נסיבות היסטוריות (אחד גר בוורשה, השני בתל אביב), מקבלים הזמנה מחברת ילדות שלהם, שמנהלת מכון לנתונים אבודים. הם מחוברים למכונה בשם "תהילת אמת" וחושפים אי-מודעות קבוצתית: הפולני לעלילת דם והיהודי לזכרון על השואה, שמסומלת ע"י אסס בוער בידובנה. זה, ללא ספק, הסיפור החלש ביותר בכל האלבום והסגנון של מדע בדיוני לא מציל את המצב.

מקור אחר לדמיונות משותפים הוא התרבות הפופולרית הפולנית, שבה מושלים הזמרת דודה-אלקטרודה (זאב אנגלמייר, "קוריצה באושוויצה" ו"שושקה בפולין") והשחקן בוריס שיץ (רחלי רוטנר, "Beyond Words", שמסיבות שאינן ברורות לי לחלוטין פורסם רק באנגלית). ההתעניינות בתרבות הפולנית יצאה לטובה רק בקומיקס של רוטנר, שיש בו פוטנציאל של חוויה אמיתית (בניגוד ל"שושקה", שהיא מדומה ועם זאת אינפנטילית בצורה קיצונית). אך "שושקה" מעניינת מסיבה אחרת, מכיוון שהמבוא אליה הוא מכתב של האמן (באנגלית) שבו הוא מצטט שיחה שלו עם אביו לקראת הנסיעה לפולין. בנימה מבודחת הוא מונה בו האשמות כלפי יהודים (כולל עלילת דם) והתמונה הסטנדרטית של פולין היא שתית וודקה (כלומר קומפוט – כמו בשם של הספר). מצד שני, בדיחה על השואה ("הגרמנים בנו בפולין פארקי שעשועים. הם בנו הולוקוסטר שבו ששה מיליון מבקרים עשו את נסיעת חייהם"), שאולי ניתן לספר אותה בין "אנשינו", צורמת בפולין (אפילו אם היא פורסמה רק באנגלית). זאב אנגלמייר יותר משכנע ב"קולאז'ים" עם "Hi, JEWS" שמופנים לנוסעי רכבת די מודרנית, שהועברה לשנת 1941 בפולין (אם זאת הייתה

אמורה להיות אסוציאציה לרכבות המוות, התאריך היה צריך להיות מאוחר בשנה). ומצד שני, תכנים בעלי פוטנציאל מגרה הוסתרו שוב בטקסט באנגלית.

באופן בלתי נמנע, עולה הספק אם יש טעם לדבר על סטריאוטיפים. בפסיכואנליזה, ידיעת האמת איננה ערובה לשמחה. גם פה, חשיפת סטריאוטיפים מאובנים איננה מובילה לפירוקם. מעניין, שהאלבום מדבר על סטריאוטיפים שברובם נחשפו כבר מזמן, שאף אדם בר דעת רגיל בפולין לא יזדהה עימם בפומבי. מצד שני, תורות הקשר למיניהן, יותר "תמימות" ו"רציונליות" (ולכן קשה יותר להילחם בהן), למשל על הרשת היהודית שחובקת את העולם, הוצגו במידה קטנה ביותר. במקום חוויה קונקרטי (הכי קרוב אליה היה דניאל גולדשטיין שמתאר במבוא לקומיקס שלו מפגש עם בעל מלון פולני, שלמרות קבלת פנים מצוינת התלונן שיורשים יהודים זוכים ברכוש של הקרובים שלו. לצערי, סיפור זה לא הפך לתסריט של קומיקס) אנחנו נמצאים בספירה דמיונית. אני הרבה יותר אוהב את הגישה של אלוף הקומיקס האוטוביוגרפי הארווי פיקאר שבסיפורו "תוך עמידה בתור בסופרמרקט מאחורי יהודיות זקנות", שנכלל באוסף "תפארת אמריקנית", הוא מציג אירוע רגיל באור של סטריאוטיפ אתני. מטרת המפיקים, שצוטטה בתחילת המאמר, לא הושגה. חשיפת הסטריאוטיפ לא מובילה לשבירתו.